

שירי ידידות

עיונים בשני פיוטי שבת

'אנעים זמירות' ו'לכה דודי'

עם מבוא וביאור מאת

יעקב ב"ר בצלאל בזק (ביז'נסקי)

ספריית בית אל

שירי ידידות
יעקב בזק

עיצוב עטיפה: חני כהן
עיצוב והפקה: **לאשחר & ותקין** 02-6511122

נדפס בישראל, אדר ה'תש"ע, פברואר 2010.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאכסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט
בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר כל חלק שהוא מן החומר
שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא
ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

©

כל הזכויות שמורות למחבר,
ולספריית בית אל בע"מ
ת"ד 16041 ירושלים 91160 טל' 02-6427117
www.beitel.co.il

All Rights Reserved 2010
Jacob Bazak
Sifriyat Bet-El Publishing Ltd.
P.O.B 16041 Jerusalem 91160
Tel. 02-6427117

הכריכה לפי חלון ויטראז' מאת דוד הילמן בבית הכנסת רננים,
באדיבות הנהלת היכל שלמה.

מוקדש באהבה רבה
לנכדיי ולנכדותיי, לניניי ולנינותיי שליט"א
הקטנים עם הגדולים

ולזכר נכדי היקר
בצלאל ז"ל
בן שרה והרב מאיר בזק שליט"א

ולעילוי נשמת זוגתי האהובה,
חיה שרה בזק ז"ל
אשת חן וחסד
עטרת בעלה, ילדיה, נכדיה וניניה

תוכן העניינים

אנעים זמירות

8	
10	הקדמה
13	ביאור
29	מבנה
31	מבוא
33	העיצוב התבניתי
35	שבע רמיזות בגימטריה לשם ה'
37	רמזים עפ"י מספר התיבות והאותיות
41	הפיוט לפי חלקיו הקונצנטריים-סימטריים
43	סממני שירה

לכה דודי

51	רקע ההיסטורי
55	דימויים ונושאים מרכזיים
57	השבת והגאולה
60	המבנה הפרוסודי
69	"מליצות עמומות" ומשמען

אנעים זמירות

הקדמה

"שיר הכבוד" - שמו של פיוט עתיק יומין זה - בא לו על שום תוכנו המקודש - תיאור מהותו העלומה והבלתי נתפשת של הקדוש ברוך הוא והבעת תהילה, אהבה וכיסופים לקרבת השכינה - **"כִּי אֵלֶיךָ נַפְשִׁי תַעֲרֹג"**. אהבת ה' הלא מצווה מפורשת היא, מיסודי התורה: **"וְאָהַבְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ"**. על כן, כמצווה ועושה, וגם מתוך רגש טבעי עמוק של אהבת ה' (**"הוֹמָה לְבִי אֶל דּוֹדֶיךָ"**) - חיבר המשורר החסיד "שיר ידידות" זה, שיר אהבה, כיסופים ומתן כבוד לה'. מחבר הפיוט מכיר בקוצר ידו לתאר את מהות ה' שהוא אל מסתתר בשפריר עליון והוא נעלה מכל תפישה אנושית ואף על פי כן מרגיש הוא צורך עמוק לספר ולתאר את כבודו - **"אֲסַפְּרָה כְבוֹדְךָ וְלֹא רְאִיתִיךָ"** - אספרה כבודך אף על פי שלא ראיתך. אפשרותו של המשורר לעשות זאת, למרות מגבלותיו כבן אנוש, היא מתוך הסתמכות על דברי הנביאים ועבדי ה' אשר זכו לגילוי שכינה - **"בֵּיַד נְבִיאֶיךָ בְּסוֹד עֲבָדֶיךָ, דְּמִיתַת הַדָּר כְּבוֹד הוֹדְךָ"** - על פי תיאוריהם של הנביאים ועבדי ה' מספר המשורר את כבוד ה'.

מקובל לייחס את פיוטנו לרבי יהודה החסיד¹, בעל "ספר חסידים" (ויש המייחסים אותו לרבי שמואל, אביו). למן המאה ה-13 זכו לתפוצה ניכרת צרור שירים בעלי אופי מיסטי-פילוסופי, שיצא מחוגם של חסידי אשכנז ונודע בשם 'שירי היחוד' ו'שירי הכבוד'.² שירים אלה לא נכתבו למטרה ליטורגית, אבל עורכי הסידורים המאוחרים יותר צרפו אותם כקטעי סיום לתפילות חובה מסוימות בשבתות, בחגים ובילולי כיפור.³

"שיר הכבוד" שלפנינו הוא אחד מצרור שירים אלה וגורלו לא שפר מגורלם של פיוטים אחרים שהתווספו במהלך הדורות לסידור התפילה. היו קהילות ששמרו בקפדנות על אמירת פיוט זה (ואפילו תוך פתיחת ארון הקודש), אף

1 נפטר 1217. אברהם ברלינר (כתבים נבחרים, כרך ראשון עמ' 148), דוחה את הדעה לפיה נתחבר שיר היחוד על ידי רבי יהודה החסיד אך מציין לעומת זאת כי מסתבר לייחס לו את שיר התהילה "אנעים זמירות" שלפי הערת צונץ מדובר באותו שיר על כבוד ה' בדרך עיונית וקבלית כאחד (ומכאן השם "שיר הכבוד") וכן נמצא בכתב יד: "שיר הכבוד שיסד רבנו יהודה החסיד מריגנשבורג ז"ל". מחמת חסידותו וענוותנותו הצניע רבי יהודה החסיד ולא קרא את הפיוט על שמו, נאמן להשקפתו, אותה הביע בחיבורו הידוע "ספר חסידים" כדלקמן: "אחד היה בונה בית הכנסת יפה ורצו הקהל לתת עמו ולהשתתף עמו במעות ולא רצה, כדי שיהא לו ולזרעו אחריו לזכר ולשם - וכלו זרעו... ויש מן הראשונים שלכך לא רצו להזכיר שמם בפיוטים שיסדו כדי שלא יהנה לבם ולא יתגאו זרעם לומר "אבותם עשו כך וכך"... ואף על פי שאילו היו יודעים יהיו מברכים זכרו, אמרו: מוטב שלא יתגאו ולא ישתוררו" (ראה: שיר היחוד, עם פירוש על דרך הקבלה לר' יום טוב ליפמן מילהויזן טיהיגן ש"ך, דברי מבוא מאת יוסף דן, הוצאת מגנס, ירושלים תשמ"א, בעמ' 9).

2 פרופ' עזרא פליישר בספרו 'שירת הקודש העברית בימי הביניים' (עמ' 473).

3 ראו גם דברי ר' זליגמן יצחק בער (1825-1897) בסידורו 'עבודת ישראל' (בעמ' 133 ובעמ' 250).

על פי שלא הכל יכלו להבין משמעותם של כל מליצותיו ורמיזותיו העמומות ועקב כך אמרוהו בחפזה.⁴ והיו קהילות שהעדיפו לקצר ולהשמיט פיוטים אלה שאינם חלק מתפילות החובה.

בדורנו היתה עדנה לפיוט "אנעים זמירות". בבתי כנסת רבים, ההולכים ומתרבים, בישראל ובתפוצות, נהוג לשוררו בסוף התפילה בכל שבת ויום טוב. בתחילה עשו זאת במנגינה אחת מסוימת, כנראה החלו בכך כמה מקהילות יהודי גרמניה, שם כנראה החלה המגמה המודרנית לשזור בתוך התפילה (ואף בברכת המזון) קטעים בנגינה בהשתתפות הקהל, כדי למשוך לב בני הדור לבתי הכנסת. לאחר מכן התאימו לו מנגינות פופולריות אחרות. המנגינות המקובלות הן בדרך כלל בקצב של שירי לכת, אף על פי שלפי תוכנו של "שיר הכבוד" היתה הולמת אותו יותר מנגינה איטית של כיסופים ודבקות, אך מחמת אורכו של "שיר הכבוד" לא היה הדבר מעשי, והמנגינות הקצביות נתקבלו ברצון ואף זכו להצלחה מרובה.

בדרך כלל מוטל תפקיד ה"חזן" על ילד מילדי הקהילה - שלא טעם טעם חטא ועל כן ראוי הוא לומר בקהל שיר נעלה זה. וקהל המתפללים עונה אחריו במקהלה פסוק בפסוק.

ראוי לחקור את תולדות תהליך התפשטותו המהירה של מנהג זה ואת הסיבות לכך. על פי העדויות שהצלחתי לאסוף עד כה, לא נהגו בעבר בקהילות רבות לומר פיוט זה כלל ומאידך גיסא היו שאמרו פיוט זה בכל יום ויום. כנגד המנהג לאומרו בכל יום יצא רבי מרדכי יפה⁵ וכך הוא כותב:

"ומה שנהגין לומר שיר הכבוד, שהוא 'אנעים זמירות', תמהתי מאוד, כי היה נראה לי שלא לאומרו בכל יום, ולא מפני גריעותיה אלא ממעליותיה, משום שכיוון שחושבין אותו לשבח גדול, לא היה להם לאומרו בכל יום אלא לפרקים - בשבת ויו"ט... ואם על כל פנים היו רוצים לאומרו (בכל יום) לא היה להם לפתוח הארון בכל יום, שהוא לנו במקום ביאת מקדש לפני ולפנים. וכמו שעושים ב"עלינו לשבח" שאומרים אותו בכל יום, ואין פותחין הארון לאמירתו אלא בראש השנה ויום הכיפורים, כדי להגדילו ולהודיע שהוא שבח גדול ביותר, ויאמרוהו על ידי כן בשאר ימות השנה, בכוונה יותר גדולה, ולתת זה על לבם בראש השנה ויום הכיפורים, שהם ימי הדין. גם היה (ראוי) לעשות כן ב'אנעים זמירות'..."

4. כנגד נוהג נפסד זה ראה בעל הסידור 'אוצר התפלות' (וילנה תרפ"ח) להזהיר: "ולפי שהוא שיר נכבד מאוד, יש ליזהר לאומרו בנחת ובמתון ולא במרוצה..."

5. בספר ה'לבוש' על אורח חיים (סימן קלג אות ו) (בעל "הלבושים", מגדולי חכמי התורה והחכמה בדורו. נולד בפראג 1530, נפטר בפוזן בשנת 1612)

מחבר הפיוט שלפנינו מגלה בקיאות מושלמת בכל כתבי הקודש והוא משבץ בפיוטו שפע של ניבים ודימויים הלקוחים מלשון המקרא, מהתלמוד ומהמדרשים, בהניחו כי קהל קוראיו בקי אף הוא בכל מקורות אלה וישמח לגלות איך הצליח הפייטן ליצור מניבי לשון אלה, פסיפס מגוון ומרשים שעניינו - שיר תהילה וכיסופים לאל עליון **"שאינו גוף, ולא ישיגוהו משיגי הגוף ואין לו שום דמיון כלל"** (כלשון הרמב"ם בעיקר השלישי משלושה עשר העיקרים), בורא עולם שכבודו מלא עולם והכל נכספים אליו, מודים לו ומברכים אותו בכבוד.

המחבר אינו נרתע משימוש בכינויים ודימויים שיש בהם לכאורה משום הגשמת הבורא, כגון: **"כְּתָם טָהוֹר פֶּז דְּמוֹת רֵאשׁוֹ", "קְצוֹתָיו תִּלְתָּלִים שְׁחוּרוֹת"** וכיוצא באלה תיאורים ציוריים, שכמובן אינם אלא מטאפוריים ואלגוריים, ויסודם בתורה ובדברי הנביאים ובמיוחד במגילת שיר השירים, והם בעלי משמעות סמלית, סודית. והרי אין ספק כי המחבר החסיד אימץ את הפרשנות המדרשית-האגדית לביטויים ציוריים אלה ולא את המשמעות המילולית כפשוטה. והכל תוך הדגשה חוזרת ונשנית כי אין בכוח האדם לתאר את הבורא: **"אֲדַמָּךְ אֲכַנֶּךָ וְלֹא יִדְעֶתִיךָ" - "דְּמוֹ אוֹתָךְ וְלֹא כְּפִי יִשֶּׁךְ, וַיִּשְׁוֹף לִפִּי מַעֲשֶׂיךָ. הַמְשִׁילוֹךְ בְּרַב חֲזִינוֹת, הִנֵּךְ אֶחָד בְּכָל דְּמִינוֹת"**.

בעקבות התפשטות המנהג בדורנו לזמר בניגון ובעמידה את "שיר הכבוד" בכל שבת ויום טוב (תוך פתיחת ארון הקודש), שגורות היום מילות הפיוט בפיותיהם של רבים ובהם ילדים וילדות, זקנים עם נערים, וכך זוכים רבים מבאי בתי הכנסת להעשיר את אוצר לשונם עוד מילדותם בשפע של ניבים מקראיים ומדרשיים מגוונים, אף כי לא לכולם מחוורת משמעותו ומקורו של כל ניב וניב.

וכבר נתמעטו הדורות ובימינו לא הכל בקיאים בכתבי הקודש כפי שבקיאים היו רבים בדורות עברו, על כן טרחתי ועמלתי להביא במלואו כל פסוק ופסוק, ממנו שאב המחבר את הניבים המקראיים והתלמודיים, ולבאר, ולא הסתפקתי בציון מספר הפרק והפסוק כמקובל. תוך כדי כך עלה בידי בעזרת ה' לחשוף, כמדומני לראשונה, את סוד מבנהו הצורני, המפתיע והמקסים, של "שיר הכבוד", שמחברו עמל ויגע לשכללו ולפארו בכל דרך אפשרית, כיאות לשיר שעניינו כה נעלה המוגש כקרבן לאל עליון - וכדברי הפייטן בסיומו של "שיר הכבוד":

תִּיקַר שִׁירְתָּךְ רֵשׁ בְּעִינֶיךָ, כְּשִׁיר יוֹשֵׁר עַל קֶרְבְּנֶיךָ

תודה לצוות ספרית בית אל על עיצוב הספר ועריכתו,
ותודה לנכדי היקר, צבי יהודה בזק הי"ו על חלקו בעיצוב הספר.

חלק הביצוע

1 אֲנַעִים זְמִירוֹת וְשִׁירִים אֶאָרֵג, כִּי אֵלֶיךָ נִפְשִׁי תַעֲרֹג 2 נִפְשִׁי חֲמֹדָה בְּצֵל יָדְךָ, לְדַעַת כָּל רֵז סוּדְךָ

אֲנַעִים זְמִירוֹת. על דוד המלך נאמר כי היה "נעים זמירות ישראל".⁶ המשורר מבקש אף הוא להנעים שירים וזמירות לכבוד אלהי ישראל.⁷

וְשִׁירִים אֶאָרֵג. המשורר מצהיר על כוונתו לעצב את שירו בדרך אמנותית כדרך האורג האמן השוזר את החוטים לאורך ולרוחב, שתי וערב. ואכן, בדומה לאורג, קושר משוררנו האמן זה לזה את חרוזי "שיר הכבוד" בקשרים אסטטיים של שרשור ובקשרי חריזה לאורך השיר ולרוחבו.

כִּי אֵלֶיךָ נִפְשִׁי תַעֲרֹג. מתוך ערגתו והשתוקקותו העמוקה אל ה' (המליצה על פי תהלים (מ"ב, ב') - "כאייל תערוג על אפיקי מים, כן נפשי תערוג אליך אלקים") מבקש המשורר לכבד את שמו של ה' בזמירות (בניגונים) ובשירי ידידות - בשירי אהבה - על פי הצו "ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך".

נִפְשִׁי חֲמֹדָה בְּצֵל יָדְךָ. המשורר מבקש לחסות⁸ "בצל ידו" של ה', בקרבתו, כאמור בתהלים (צ', א'): "בצל שדי יתלונן", וכאמור בשיר השירים (ב', ג') "בצלו חימדתי וישבתי ופריו מתוק לחיכי". ואף כדברי ה' בפי ישעיה הנביא (נ"א, ט"ז): "ובצל ידי כיסיתיך" (השווה חגיגה ה' ע"ב: "רב יוסף אמר: עדיין ידו נטויה עלינו (רש"י: להגן עלינו) שנאמר (שם): "ובצל ידי כיסיתיך") המשורר חומד⁹ ומתאוה לקרבת ה' כדי לדעת את סוד מהותו.

רֵז סוּדְךָ. על פי הפסוק: "מי עמד בסוד ה'" (ירמיה כ"ג, י"ח). המשורר יודע כי קצרה ידו מעשות זאת שהרי כילוד אישה, לא יוכל האדם לראות את ה' ולא לדעת את סוד מהותו, כדברי ה' אל משה: "לא תוכל לראות את פני, כי לא יראני האדם וחי" (שמות ל"ג, כ'), על כן פונה הוא אל דברי הנביאים ואל דברי עבדי ה' - דוד (בתהלים) ושלמה (בשיר השירים) - אשר תיארו שם בדימויים מוחשיים

6. שמואל ב' כ"ג, א'

7. השווה בשירת דבורה (שופטים ה', ג'): "אנכי לה', אנכי אשירה, אזמר לה' אלהי ישראל". "זמירות" הוא אולי כינוי לביצוע המוסיקלי של השירים ועיין סידור 'עולת ראי'ה' חלק א' "מזמור שיר חנוכת הבית".

8. החרוז מדבר ב"לשון קצר" ומשמיט את המלה "לחסות" המובנת מאליה לפי ההקשר.

9. על פי י' בער בסידורו ראוי לומר "נפשי חימדה" על פי המקור בשיר השירים שם: "בצילו חימדתי וישבתי".

3 מְדִי דְבָרִי בְּכְבוֹדְךָ, הוֹמָה לְבִי אֶל דּוֹדֶיךָ
4 עַל כֵּן אֶדְבֵּר בְּךָ נְכַבְּדוֹת, וְשִׁמְךָ אֶכְבֵּד בְּשִׁירֵי יְדִידוֹת

שונים את כבוד ה'. דוד המלך, עבד ה', הרבה לשורר על "הדר כבוד הודו" של ה' (למשל בתהלים קמ"ה, ה': "הדר כבוד הודך ודברי נפלאותיך אשיחה"). אף בדברי הנביאים, מאז משה רבנו, אדון הנביאים מצינו תיאורים שונים של התגלות ה' אליהם והמשורר פונה בהמשך השיר לתיאורים אלה ומאמצם.

מְדִי דְבָרִי בְּכְבוֹדְךָ הוֹמָה לְבִי אֶל דּוֹדֶיךָ. את געגועיו וכיסופיו אל השכינה מתאר המשורר במליצתו של ירמיה (ל"א, כ'): "הבן יקיר לי אפרים, אם ילד שעשועים? כי מדי דברי בו, זכור אזכרנו עוד, על כן **המו** מעי לו...". בכל עת כאשר אני מדבר על כבוד ה' הולם לבי - פועם לבי בחזקה מרוב השתוקקותי ואהבתי אליו.

הוֹמָה לְבִי. המיית הלב - השמעת קול, כגון קול פעימות הלב, מתוך התרגשות. - השווה: "מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי" (תהלים מ"ב, י"ב), "לבי למואב כחלילים יהמה" (ירמיה מ"ח, ל"ח).

הוֹמָה לְבִי אֶל דּוֹדֶיךָ. לבי פועם בחזקה. מתוך התרגשות השתוקקותי אל "דודך" - אהבתך (כמו: "כי טובים דודיך מיין" שיר השירים א', ב'). והשווה בהימנן 'התקווה': "כל עוד בלבב פנימה נפש יהודי הומייה". כלומר, כל עוד חי יהודי בעולם, כל עוד לבו פועם.

עַל כֵּן אֶדְבֵּר בְּךָ נְכַבְּדוֹת. בהמשך למשפט הקודם "כי מדי דברי בו" אומר המשורר בקשר של שרשור: "על כן אדבר בך נכבדות", הביטוי "על כן" מושפע בודאי מאותו פסוק בירמיה (ל"א, כ'), בו נאמר: "על כן המו מעי לו".

אֶדְבֵּר בְּךָ נְכַבְּדוֹת. המליצה על פי תהלים (פ"ז, ג'): "נכבדות מדובר בך עיר הא-להים סלה", הכל מדברים על אודות ציון דברי שבח ותהלה ומספרים בכבודה. בדומה לכך אני, המשורר, אדבר בכבודך ה'.

וְשִׁמְךָ אֶכְבֵּד בְּשִׁירֵי יְדִידוֹת. "שירי ידידות" הם שירי אהבה - "מה ידידות משכנותיך" (תהלים פ"ד, ב') - מה אהובים הם משכנותיך (בית המקדש). וראה תהלים (מ"ה, א'): "למנצח על שושנים לבני קורח, משכיל, שיר ידידות". מטרת המשורר לספר את כבוד ה' בשירי אהבה שפיוטנו הוא אחד מהם.